

Afkog med hvid nyserod i eddike kan bruges til mundskylning for »løse tænder« (begyndelsen 1600-t; 5).

Den kogte rod og stængel af flere arter trolldurt spises i Grønland til kød eller spæk (6), blomsterstanden som en slags kål (1880; 7).

Hvor trolldurt står blandt pors i det sortbrune
kær
er der fire alen ned til et rustskørnet sværd.

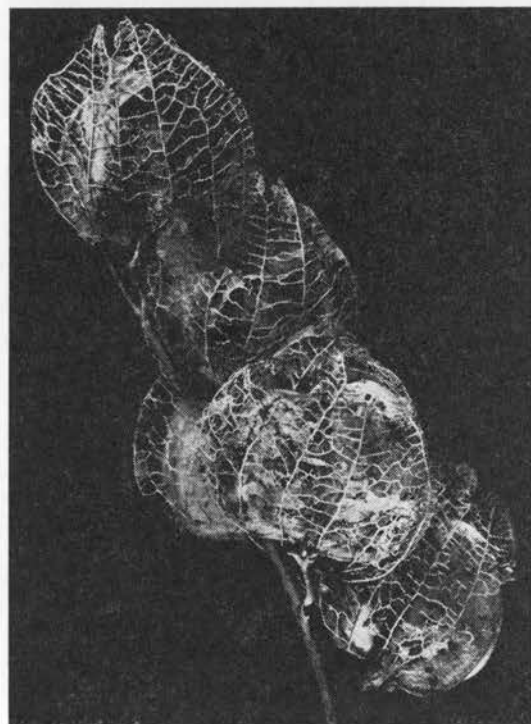
Sophus Bauditz (8),
sml. sværdlilje bd. 1 og kongelys s. 54.

LITTERATUR: (1) 488 9,1888,76; 488f 2,468; (2) 178 1954,60; (3) 977 171; (4) 398 1806,578f (5) 902j 27b; (6) 398 1821,673; 299 24,1918,310; (7) 589 3.1, XXXIV; (8) 51c 76.

Skjaller, *Rhinanthus*

Almindelige halvsnyltende planter på marker og høje enge med oprette, firkantede stængler og korte oprette blomsterklaser; hos STOR SKJALLER,

Tørre bægre af Skjaller. (HO).

Rhinanthus major, er kronen lysegul med violette »tænder« på overlæben og støvvejen hængende uden for overlæben. LIDEN SKJALLER, *Rhinanthus minor*, har brungul krone og grågrønne eller violet anløbne dækblade og bægere.

Skjaller 1664ff, ligesom *skaldre* 1624–1840, *sjaller* o. 1700ff, *skalte(r)* 1778, *skrade* 1793ff; Jylland, *skralle* og *skratte* 1848ff; Fanø, *gjaller* Sønderjylland o. 1880, *skraldehans* Als m.fl. lydord sigtende til de løse frø, der på tørre planter rasler i det noget oppustede bæger, når stænglen bevæges; »de snakker med [rasler mod fødderne], når vi går hen over maen« (mosen) Krarup Fyn; at sjalre er at drive omkring og snakke om løst og fast (1), børn morer sig med at ryste den modne plante som en rangle. Måske i stednavne som Skravad 1546ff Viborg og Skrakær i Ullestrup Sundeved (2). *Ras* 1688ff; Sønderjylland, *rassel* o. 1700ff; Jylland, i stednavnet Rasselkog Møgeltonder; *rasleblomst* Sønderjylland.

Hanekam 1688–1800-t gjaldt måske oprindelig trolldurt (s. 61) med røde blomster. *Mejer* o. 1700, se *hølékarl* nedenfor; *pengeurt* 1757ff, Jylland 1795ff, Bornholm, de store tørre frøhuse rasler som pengesedler. *Elefanthoved* 1795 efter overlæbens »snabel« (udhængende støvvej). O. 1870 og flg.: *firskilling* Århuseggen og *skillingsurt* Mols, Birkholm, skyldes de store tørre bægre, som var børns *penge* Fanø, Mors, Salling, jf. *hundepenge* Sønderjylland, *engpenge* Bornholm. *Hølékarl* Jylland, de tørre stængler var til besvær, når karlen slog enghø, sml. arbejdsvarsel s. 63. *Musetænder* VJylland, *mikkelsmund* Røsnæs o. 1920, *fuglenæb* Møn, *kællingetand* Bornholm, *Lokes pung* 1900; *hundepening* ØJylland, efterleddet = indtørret ekskrementbolle, vel sammenligning med blomsterstandens gullige bægre; *blæreurt* ØMøn, *Vorherres kage* Falster måske fordi børn har suget nektar af blomsterne; *fnaturt* Lolland er nedsættende, planten udpiner græsmarker (3).

Færøerne: *snjallabjalla*, *snjallibjalli* 'klingende bjælde' o. 1780ff, *pungagræs* o. 1780ff, *ormagræs* – man finder ofte en orm (maddike) i frøgemmet (4). – Grønland: *emadaset*, *umatausat* 'pengepose' (5).

LITTERTUR: (1) 519 99; (2) 148 7,74 og 9,114; (3) 689 2,229–33; 394 9,33; 360 1,1914,40; 228e tlb. 228, 237,256; 148 5,259; 107; (4) 751 129,161f,222; (5) 521 78,263.

BESVÆRLIGT UKRUDT

Skjaller og især underarten »rugskjaller« kan være indført med rugavlen og var i mange egne

et frygtet og besværligt ukrudt (1). Byvedtægten 1688 for Sejerslev i Thisted amt byder, at skjaller, klinte m.m. skal luges af agrene og straks føres hjem og brændes (2). Skjaller omtales 1778–o. 1850 som det værste ukrudt i VJylland, man søger at bekæmpe det med aflugning inden blomstringen, i Viborg amt er rug forurenet med frøene usælgelig; »bønderne forventer med rette et dårligt høår, når den findes i mængde på engene« (1806), hvor den findes i massevis i kornet, tager den grøden fra sæden og gør brødet næsten sort, rugmelet får en blålig farve og sød smag, brødet bliver ufordøjeligt (3). Dyrker man rug samme sted flere år i træk, bliver planten dog næsten udryddet (NSjælland 1816; 4). En række talemåder refererer til følgerne af det skadelige ukrudt:

Ras og køs [kiddike, hvene eller kornblomst] gør bonden kornløs (1682), *skaldre* og *køs* gør snart kornløs (Fyn 1688–1840; Jylland o. 1840) (5); hejre og klinte · er bedre end inte(t), · men *ras* og *sløs* · gør bonden kornløs (SJylland; 6), *kløver* og *klitt* [klinte], · kan få bonden til at stritt' (knejs), · men hejre og *skråd* · gør ham *bår* (nøgen) (VJylland; 7), hejre og *klet* · gad bonden ædt, · svingel og *skro* · det vil han *ho* (hade) (Vendsyssel; 8), *kiddik* og *skråhd* gør bonden skåhd (skade) (8), *blåkorn* [kornblomst] og *skaldre* duer *aldre* (9), at så rug og høste *skråde* kan lidet både (Vendsyssel; 10), hvor skjaller gror, vorder karrig hø(slet); hvor jorden er vanrøgtet, gror *pilsurt* og *pengsurt* [pileurt og skjaller] og skidt og lort og *lavsurt* [gul okse-

øje] (Bornholm; 11). Sml. hejre bd. 1 og klinte bd. 2.

LITTERATUR: (1) 443 149ff; 510 5,205f; (2) 75 3, 510f; (3) 394 108f (1778); 398 1806,574 og 1821, 66; 57b 2,1806,574 og 57c 1,1808,79; 2,1810,467 og 3, 1812,78,280; 488g 3 44(Ø.Hassing); 328g 50(Blokhus); 634 15446(Sønderj.); (4) 516 5,147; (5) 878 1, 9; 2,10; 973 2,114(Fyn); 842b 1840,63f; 605 1841,494 (Mols); (6) 328g 50; (7) 161 1906/23:2401 jf. 228e 2,349; (8) 228e 3,332; (9) 842b 1840,64; (10) 605 1841,494; (11) 449 1940,15.

HØSTVARSLER

Når skjalleren er moden, begynder høhøsten (Bornholm 1700-t; 1) er frøene modne og kapslerne tørre, kan man begynde at slå enghø (1806 ff; 2), når *gjalleren* rasler i enge · begynder høhøsten at trænge (3). – Også på Færøerne siger man (1800), at det er tid at slå græs, når frøgemmerne rasler (4).

LITTERATUR: (1) 942 6; (2) 398 1806,574; 830 5, 73 og 8,1887,40; (3) 488f 1,47; (4) 518 202.

LÆGEMIDLER

Frøene kogt med grøn hyldebark i brændevin lægges på opsvulmet lem (1785; 1). – Planten nævnes blandt midler for kvægets blodpis (2). Færøerne: man stikker planten i næsen for at standse næseblødning (o. 1780ff; 3), udtræk af blomsterne eller hele planten til drik for eller badning af sår, smerter i led samt indvoldsorm (4).

LITTERATUR: (1) 488 6,1883,379; (2) 83 174; (3) 873 155; 518 1800,202; 752 58,125; (4) 752 65,94,111, 126f.

Læge-Øjentrøst, *Euphrasia officinalis*

Lav og spød plante med ægformede, savtakkede blade, i juni–september hvide eller lilla blomster, som har mørkere striber og på underlæben en gul plet. Alm. halvsnylter, ofte i tæt bestand, på heder, klitter og skovsletter.

Øjentrøst o. 1530ff (øffuen trøst, øyetrøst) fra tysk, anvendt mod øjenlidelser (se nedenfor); *eufrasia* o. 1450–1700-t efter det botaniske slægtsnavn; *ledgræs* Alborgegnen o. 1820, Jylland 1821, de korte blade giver planten et leddet udseende; *hedete* Salling o. 1870 efter voksestedet og anvendelsen (1). – Færøerne: *eynagras*, *ey-*

Læsende aftægtskone. Træsnit efter maleri af Anna Ancher. Kobberstiksamlingen.

gingras etc. o. 1900 ff, *karsi* 'karse', *mykineskarsi* (Myggenæs-) (2).

LITTERATUR: (1) 689 1,579; (2) 751 54,89; 752 78,92.

LÆGEMIDLER

Har man spist roden med valmuemælk i tre dage, forsvinder kødets lyst i otte dage (1400-t; 1). Den knuste plante lægges på betændte og svagsynede øjne og gør dem klare; destilleret vand af planten er »allerbedst mod øjnenes brist«; (1546; 2).

Simon Paulli 1648, 229: »denne urt er den jævne mand, bønder og kællinger nu om stunder såre vel bekendt«, de anvender ligesom læger et vinudtræk mod rindende, svagsynede og blinde øjne, men det er ikke helt ufarligt. En lud af den brændte plantes aske er god til mundskylning for hule og smertende tænder.

»Et suverænt middel mod øjnenes svaghed« (1771; 3). Urten er anført i farmakopeen 1772, men o. 1800 skrives, at planten *forhen* blev anvendt mod øjenlidelser, da den menes at gøre mere skade end gavn (4).

Den blomstrende plante styrker hjernen, stimulerer vædskernes omløb; saften bruges til badning af øjenlågene eller ryges som tobak for svækket syn, der skyldes overanstrengelse – »individer på 70 år og derover, hvis syn er svækket

Læge-øjentrøst.
Simon Paulli:
Flora Danica,
1648.